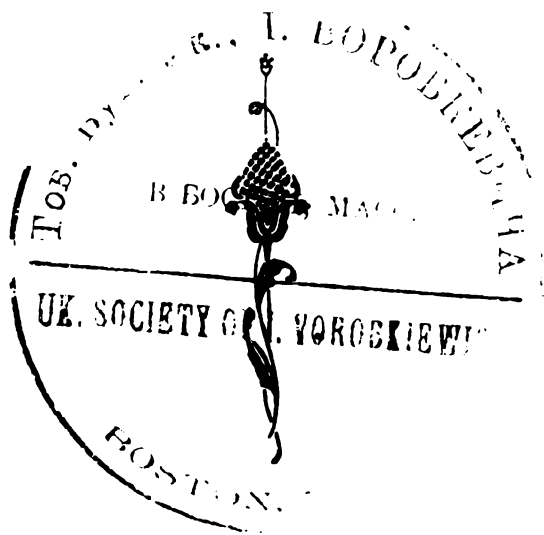

МАКСИМ ГОРЬКИЙ

РУССКІЙ ЦАРЬ

З великоруської мови переклав
ОМЕЛЯН РЕВЮГ

СКРЕНТОН, ПА.
ВИДАВНИЦТВО ПРОСЬВІТНОЇ КОМІСІЇ
РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА

1916.

...В Царському Селі приймають не дуже ласкаво, але зате оригінально.

Як я лише увійшов, мене оточила товпа жандармів і руки їх відразу з упертою цікавістю почали мандрувати по кишенях моїх кишень.

—Панове!—кажу я до них любезно—я знав, куди йду, і не взяв зі собою ні копійки!...

Але вони не звернули на ті слова ні найменшої уваги і далі обшукували мою одіж, обув, волосє, заглядаючи мені в рот і всюди, де може досягнути людське око. Комната, в котрій відбувало ся те пошукування, була прибрана просто, але зі смаком: при кождім вікні стояв машинний кріс, дулом до улиці, перед дверми скорострільна гармата, під стінами—рядом карабіни. Обшукували по майстерськи, видно було, що люди займаються справою не лише знакомою, але й улюбленою. Я повертав ся в їх руках як мяч. Наконець один з них відступив від мене на три кроки в бік, оглянув мою статть своїм поглядом і закомендував мені:

—Роздягатись!

—Тож—як?—питаю я.

—Зовсім!—рішучо заявив він.

—Дякую вам!—кажу я.—Як ви хочете мене мити—то непотрібне, я сьогодні купав ся...

—Без жартів!—повторив він, прицілюючись мені до голови револьвером. Се ані трохи не здивувало його товаришів, противно вони відразу кинулись на мене і в одну мить зняли з мого тіла шмате, як шкірку з помаранчі. Начальник їх знов мовчки і

пильно оглянув моє тіло і коли нарешті всі переконались, що у мене нема бомби і що я маю шию зовсім добре надаючу ся на те, аби мене повісити— сказав до мене:

—Ідїть!

—А... убраться ся можна?

—Не треба!

—Але позвольте...

—Не розговорюй! Марш!

Двох з них, винявши шаблі, станули коло мене по боках, третій ішов зі заду, тримаючи револьвер на висоті мого карку. І ми мовчки пішли салями палати.

В кожній з них сиділи і стояли люди, вооружені від п'яти до зубів. Образ мого ходу був видно звичайний для них,—лише один, облизуючи губи, питав моїх товаришів:

—Пороти чи вішати?

—Журналіст!—відповіли йому.

—А... значить вішати!—рішив він.

Мене провели у велику кімнату без вікон і з одними дверми, тими, котрими я увійшов. Під стелею горіла бліда лампа, обливаючи кімнату рівним, мутним світлом. Під лампою стояла невеличка гармата і крім неї в кімнаті не було нічого. Та скромна обстановка, на місці перепиху, котрий я сподівався побачити, не подобала ся мені. Було в ній якесь пригнобленє, щось що насувало на мою душу не-веселі здогади.

—Нема чого тут розглядатись!—звернув мою увагу мій сторож з револьвером.

—Я бачу... відповів я.

Мої сторожі привязали мене животом до дула

гармати, а руки лишили вільні. Потім один з них привязав до замку гармати шнурок електричного проводу з ґузиком на кінці, відніс його до стіни кімнати перед мною і там положив його на долівку. Його товариші обмацали шnurки, що лучили мене з дулом.

—Руки в гору!—закомендерували мені. Я підняв руки. Всі три обійшли мене довкола і щезнули. Хтось-там спокійно сказав:

—Готово!

Наступила тишина. Я чув, як у мене на голові встає волосє. Сталь гармати, дотикаючись мого живота, розносила по всім тілі дрож холоду. Голі стіни з трох боків сумно дивилися на мене. Я подумав:

—Не вже-ж се моя послідна розмова?

І ставало жаль на сю гадку... Мені захотіло ся спустити руку і погладити сталь пушки як гладять собаки...

Але в ту саму хвилину, під долівкою, перед мною, роздав ся дивний шум—немовби хто віддихав глибоким віддихом умученя. Один квадрат долівки зник нагло, а в отворі показала ся невеличка рука і бистро схопила за ґузик. А за нею передімною вискочив зпід підлоги, як корок з фляшки, сам рускій царь з усіми своїми титулами і весь у зелізі.

Від несподіваного виду я здрігнув ся і руки мої опали.

—Руки в гору!—роздав ся трівожний голос царя. Я побачив, що його палець готов натиснути на ґузик електричного проводу і мої руки підлетіли до гори як крила вітрака під ударом вітру.

—От так!—сказав цар і на його обличчю поя-

вило ся щось подібне до усміху.—Як Ми бачимо руки підданого коло карманів, Нам здає ся, що він хоче кинути в Нас бомбу, навіть тоді, як він хоче Нам дати рубля....

—Ваше Величество!—сказав я,—у мене нема карманів...

—Так, так! Ми бачимо!—відповів він,—але все таки держіть руки в гору... Люди стали промітні і люті...

—О, так, Ваше Величество!—щиро згодив ся я.

—Вам не дуже прикро через ті невеликі міри обережності, прийняті для охорони Нашого життя?—спитав він.

—Ні! Не журіть ся, прошу... Я привик...—відповідав я йому, не спускаючи очий з його палця, що лежав на електричнім ґузику. Малесенький рух одного сустава—і мені в жолудок висипле ся з горла гармати триста штук картачів. Ожидуючи кожної хвилі такого гостинця—не хочачи робиш ся чемним.

—Як бачите—Нам самим не дуже вигідно, але наш обовязок перед Богом наказує Нам страдати!—сказав він, сумно повертаючи головою.

Весь від голови до стіп закований в зброю, як рицар який давний, він як всі властителі народа в наші дні, сидів на престолі з багнетів. Але убранє його було дуже тяжке і престол не видавав ся вигідним. При неосторожних рухах царя багнети трясли ся і він незручно колисав ся на них.

—Ми читали вашу розмову з Василем Федоровичом, королем Німеччини і побратимом Нашим,—говорив цар, розміряно на пів замикаючи очи. —Ат король! Він король навіть тоді, як у нього зіпсуєсь жолудок... А Ми сего не можемо сказати про себе!—

зітхнувши додав він і піднявши начільник панцира на пильно вимитій лівій руці, добув звідкись із під зброї папірчик і бігаючи по ньому очима,—заговорив:

—Ум людський—убийник Богів і королів, має в королі Німеччини непобідимого суперника... Так, се король! Він твердо знає, що вірною подругою вождів народа була все богиня Глупота.

—І брехні, Ваше Величество!—додав я.

Він поглянув на мене і сухо сказав:

—Промови Царя не годить ся переривати!... —Так, ви гарно, правдиво написали про короля Василя Федоровича... Однак, се ще не дає вам права перебивати Наші промови... Кождий повинен знати своє місце!... Царь—на престолі, підданий—під його ногами. Але,—не сумуйте від сеї уваги—Ми розуміємо, що ви не можете упасти Нам до ніг... І знаємо Ми,—додав він зітхнувши,—що минули ті часи, коли піддані кидали під ноги королів свої серця... як про се розказують надворні історики... Але надворні історики стали непопулярні серед народа... ось, де ясно видно шкідливість просвіти!... Піддані кидають під ноги Царя всяке сміє... Се називає ся поступ техніки!... Кілько сили волі і мудрости мусять мати Царі, щоби задержувати біг часу, щоби зводити потік думок в русло поважання і страху перед Богом і Царем... — Він зітхнув, тривожним рухом підняв руки до лица і прижмуривши очи, уважно оглянув їх, рушаючи палцями. Ніздрі його нервово дрожали, як би занюхали якийсь острій, колючий запах.

Лице царя зовсім не вражало велічню. Се було

лице чоловіка передовсім хоробливо боязливого, а далі вже лютого і нерозумного...

Його руки нагло обі опали на його коліна — залізо нараменників зачепило за панцир, наповняючи комнату холодним, різким звуком. Царь здригнувся, оглянув ся і говорив далі — водячи очима по папері:

—От, кажуть, що руки у Царя всегда в крові народа... Яка брехня! Як се можна бачити? Прецінь Ми не самі проливаємо ту кров?... тому Ми кожного дня по пять разів, а деколи й більше, миємо руки у воді, горячій і з пахощами, щоби навіть запаху крові не було чути... Так! О! Як би Ми хотіли, щоби хто-небудь говорив світови правду про Нас. Через глупі балачки газет Европа до Нас відносить ся з упередженєм і несправедливо... Ніхто не знає, як щиро тревожить Нас судьба Нашого народа... як палить Нам серце думка, що він, народ самим Богом відданий в Нашу власть, — нині повстає проти Бога відкидаючи власть Царя.

—Я хочу правдиво повторити все, що ви скажете, Ваше Величество, — предложив я.

Він уважно поглянув на мене і краснорічиво показав очима на електричний ґузик в своїй руці.

—Так, ви поставлені в таке положенє, в котрім можна говорити лише правду, — і винявши зпід збруї паперець, став читати з нього: — “В газетах пишуть, що Ми убиваємо невинних десятками і сотками — се неправда, як все, що напечатано в газетах і десять літ тому назад, вчора, сьогодні, і навіть завтра і за рік в них напечатують, все те брехня і буде брехнею, як не послужить на славу доброті і мудрости Царя Росії. Европа уважає нас деспотом,

тираном, злим духом Росії, почварою, котра ссе її живу кров і білує мясо російського народа”...

Він замовчав, читаючи собі по тихо, а потім здвигнув плечима і замітив півголосом:

—Нащо він се написав? Дурак!... Гм... так, он де початок...

“...Розумним людям всім відомо, що всякий правдивий Володар, власть над народом діставши з рук Пана світа, — обовязаний сохрании свій Божий дар за яку би ціну не було. А для того царям треба і вбивати і вішати кожного, хто посміє противити ся святому праву Царської власти над житєм і майном людей. Царь, як намісник Бога на землі, є вірний пастирь свого народа. Жерело мудрости, даної Богом, — Він повинен хоронити серця людей від шкідливих думок, які в них сіє диявол. Кождому цареві треба, аби його народ був непорочно-наївний і щоби приймав все, що випливає з понятя Царської власти, як ласку, зіслану з неба, — побожно, покійно і спокійно”...

Царь перервав читанє, замкнув очи, і усміхаючи ся вдоволеним усміхом, на мінуту замовчав. Потім зітхнув з вдоволенєм і викрикнув: — Як гарно написав, бестія! Великий талан — чужі думки викладає так, гей би він з ними родив ся!... Так, не даром же з війська його прогнали за шулерство... каналію!..

—Чи міг би я довідатись, Ваше Величество, хто є автором тої поеми?—спитав я Царя.

—Один жандармський офіцир... великий падлюка... як зрештою всі жандарми серед поетів... Ми хотіли прочитати сю бесіду перед Думою, як Нашу престольну бесіду... але Нам казали, що поезії в по-

мас. Селян і робітників в Росії вбивають салдати і козаки. Салдати і козаки, Ми думаємо, добре ба-чуть, хто винен, а хто невинний: убиті — їх братя і батьки. Через обовязок служби, нищучи своїх кривних, вони певно знають, хто повинен бути вбитий, хто покалїчений, а хто лише зруйнований... І наконєць, — невинно вбитий, він — в рай іде! Нащо-ж тут кричати про звірства, злочини... і таке инше? Не кождий може в рай потрапити так дешево та скоро як вірнопідданий Царя Росії, намісника Христового на землі і сина православної церкви... І — дальше: що значить для краю з таким величезним населенєм, хочби мільон убитих? А ми за цілий рік праці коло знищення народної волї убили не цілого пів мільона... А все таки газети цілої Європи кричуть, що Ми тиран, Ми вирід... Нас в Італію соціалісти не пустили, упереджуючи, що висвищуть... Висвистати Царя! Невже-ж се кепський актор? Ви забули, як не зле Ми грали ролю доброго Царя і Миротворця, майже пять літ? І вся Європа — вірила, що Ми дійсно “добрий малий...”

Тут Царь задержав ся, подумав і сказав нахмуривши брови:

—Ну, се злишне... Як сміє він, Наш підданий, оправдувати поступки свого пана? Осел!... І нащо він поставив тут точки? Поет, а знаки перепинаня зле ставить... ідіот!... Дальше...

“Вірмени на Кавказі побиті руками вірнопідданих Татарів? Але прецінь сій події надали вид національної ворожнечі і треба було вірити, що воно так і є, що се — правда. А як могло трафити ся, що Вірмени і Татари, віки проживши разом як други, знов стали непримиримими ворогами? Що-ж в тім

дивного? Прецінь і землетрясеня трафляють ся в друге... Як султан турецький заставив Курдів і своїх жовнірів нищити Вірменів — їх нищили десятками тисяч і шуму було менче... Подумайте — ну де ту справедливість? Жидів побили? Но — прецінь не всіх! А відтак: причина побитя Жидів лежить в поступі християнства. Ті, що признали себе дітьми Христа і православної церкви, скоро починають нищити Жидів за те, що вони не хочуть признати за правду науки Христа про милосерде і про любов до всіх. Се-ж ясне кождому, хто не соціаліст. Ідею християнства роками довгими в народі розвивали урядники, шпіони і попи і от— ідея та видає свої плоди... При чім ту Ми? Єще безличні писаки ставлять нам у вину кровавий день.. девятого січня”...

Царь замовк і прочитавши по тихо кілька стрічок, невдоволений завважив: — Він знов не видержав ритму... яка необережність, се треба зазначити. У вас нема олівця? — звернув ся він до мене, але зараз таки викрикнув:

— Не треба! Не треба! Руки... не рушайте руками!

— Він зазначив похибку в ритмі бесіди нігтем на папери і читав дальше:

— “Але обвиняти Царя за те”... гм!... бовван! — за ту справу — розумний чоловік не повинен. Ми — Царь. І як Ми казали стріляти в народ, то значить, у Нас були причини стріляти. І як би Ми забажали бесідувати з народом, то Ми стали би бесідувати. Сподіємо ся, що се ясне! Нарід не повинен забувати, що в руки Царські Господь вложив

не лише берло і державу, але також меч, т. є. багнети і гармати.”

Царь задержав ся і сказав:

—Тут він забув про машинові карабіни... от бестія розсіяна! Багнети і гармати і машинові карабіни... ая...

—“Вживати сих орудій війни і мира Царь може так як Він хоче, і тому нема пощо колоти Нам очи девятим січня. Ми все маємо слухність. Ми, можливо, й самі не розуміємо, нащо перестріляли того дня так багато вірнопідданих... але, що не зрозуміле Царю, — зрозуміле Богу. Царь лише орудє в Його святих руках, як чоловік — орудє в руках земного Бога, то є Царя. І все, що недоступне деколи умови Царя, повинно признавати ся натхненєм Бога, а то, чого не розуміють люди, зрозуміле лише умови Царя...”

Микола II. підняв голову, увінчану тяжким шоломом, пильно оглянув руку, обтер піт з чола і сказав, вдаривши пальцем по паперу.

—Ви подумайте над тим! Гора мудрости! Ми навіть Самі не можемо зрозуміти тут значіня... але чуємо, що се прегарно! Зволоч, написавши таку промову, буде міністром внутрішних справ, побачите. Він ще молодий тепер, але вже жиє на удержаню двох старих графинь і одної балетниці, близької до Нашого двора... Але — ви не задумайте подати до газет і сі тайні подробиці!.. Се Наша приватна справа... чуєте?

—Ваше Величество,—сказав я,—мої руки опадають!

—А ви можете рушати ними?

—Не можу...

—Спустіть їх... Однак, як хоч одна рука у вас рушить ся—з гори прошу, даруйте Нам! але Ми позбавимо вас життя! Наше жите потрібне російському народови, він так дорого платить за него!... Скінчим промову... Де Ми задержались? Так от...

—“От короткий спис Наших скромних справ, котрі газетярі роздули до величини злочинів Івана Грізного і других монархів, котрих нещасте лежало в тім, що їх піддані не признавали всеї незміримої власти, зісланої від Бога царям. Все друге, що Ми доконали, малозначне і не варта навіть згадувати про ті діла, без котрих власть Царська не може бути кріпка, народи щасливі і мирні... Так, приміром, від часу до часу треба розстрілювати робітників, щоби вбити їх подлі мрії про виспність робочого народа над забезпеченими і непрацюючими людьми, підпорою держави. Селянам треба, щоби їх деколи вибили, або стріляли до них з рушниць. Се повинно їх перекопати, що Монарх не забуває і про них, що перед Його престолом — всі рівні! Купці, шляхта, духовенство, робітники і хлопи в моїй демократичній державі — всі мають рівні права перед законом на багнет і шибеницю. І Ми маємо право гордити ся сим. Ми Нашу промову закінчимо пригадкою, що лише Бог, помазавший Царя на царство, має власть судити Його справи”... От і все! Коротко, сильно, всім зрозуміло... Ви запам'ятали?

—Так, — відповів я.

Микола II. підняв палець в гору і говорив далі:
—Але, по тім всім, що сказано, Ми всетаки конституціоналіст...

Він зітхнув.

—Тому, що абсолютному монархови тепер ні-

хто не дає грошей... От Ми завели у себе парламент... Н-да! Зі сим можна помирити ся... Як члени парламенту будуть, як ми їм приказали, вірно служити вітчині і безпроводочно збільшать податки... Але вони, здає ся не розуміють своїх роль...

Він витягнув звідкись паперець і вичитав з него:

—“В чім лежить значіне правдивої конституції. В тім, що межі Царем а народом стає кількадесять людей і весь тягар відповідальности за правліне народом, котрий падав на голову монарха, від тоді паде на голови тих панів.” Се повинні бути тверді голови... і гнучкі хребти. Бо... як бють по голові... треба скоро зігнути ся... Ми се знаємо...

—Ви про япанські гужи згадували, Ваше Величество? — спитав я.

—Японія?—сказав він гордо. — Найби в Нас лише гроші, гарна армія і талановитий полководець. —Ми відплатилиб ся Японії за той гуж, набитий на Нашій голові... Так, але от... Дума... Як вона думає заховувати ся й далі так визиваючо, як з початку... від неї не буде хісна вітчині!... Ми розженемо її багнетами Нашої доброї гвардії...

—Але, Ваше Величество, народ... — почав я.

Він перебив мені, підняв палець в гору і витягнув ще один паперець із під панцира. — Він був напханий паперцями, як поросятко кашою.

—“Нарід—се віск в руках Царя—і все! Проти народа, котрий посміє стати в обороні Думи — в Нас є віропіддані, котрі покажуть Нам вірність свому Цареві... Татари вже зіпсуті впливом ворожих Нам течій... але у Нас є Калмуки, Башкіри і Кіргізи... Вистарчить їм дозволити, а вони почнуть

і палити і грабити і убивати не гірше козаків. Все те прибере вид несподівано распалавшої ворожнечі племен і дасть Нам право сказати Європі: “Як Ми були неограниченим монархом — Ми своєю сильною рукою уміли здержувати дикі інстинкти, а конституція ослабила узду — от дивіть ся, до чого веде свобода, котрої жадні все і всюди одні бунтівники!” Зі сего — просте і ясне заключенє: Росія занадто некультурна і дика для європейських форм правління, вона може благоденьствувати лише під берлом Царя, в котрого руках—зібрана вся власть... Як довго існує віра в Бога — абсолютизм Царя все докаже, доки існують дикуни—Царьвладсть свою буде вмів і піддержати і доказати...

Він замовк, ласкаво усміхнув ся до мене і сказав:

—Мати і Побєдоносцев — вони Нас прекрасно навчають думати по царськи!... До того ще нам поможуть... великі князі, придворні... а кілька губернаторів, чиновників, злодіїв, убийників, шпіонів при конституції лишить ся без діла! Вони прецінь розуміють, що для них законність і порядок — петля. І чи можна сподівати ся, що ті люди підуть з народом проти Царя? Ні, Ми ще поцарюєм троха.

Він навіть розвеселив ся, але се не зробило його лиця красшим і не прогнало тревоги з його неспокійних очий.

—Але, Ваше Величество, а де ви возьмете гроший?

— Гроший? Гроший достарчить Дума. Під сю інституцію дають в Європі по 88 на 100, хоч вона не варта і десять, Нам здає ся...

—А як ви Думу розженете?

—Тоді продам Василеві Федоровичові Польщу... Може й Францію Ми йому продамо, як вона не стане Нам давати грошей... Нащо її тоді, неправда-ж? Кавказ продати корисно... Він дуже багато варта для Нас, але нічого не дає, все лише неспокої, повстання, бунти.... Сибір Американці куплять — людей на заслання можна слати до Архангельська, там дуже багато місця на се. Холод і пустиня... Росією можна заокруглити як яблуко і так стиснути її в кулак, що вона на кінець успокоїть ся...

Він замовк, задумавши ся. Його бліді губи дрожали, палці рук трясали ся, як ніжки паука, а очі все бігали по стінах і уха рушали ся, як уха крілика.

—Може бути, Ми уступимо з початку... Так, може бути! Нам багато радить, щоби Ми дали їм дещо з того, що вони просять... І як вони почнуть ділити дар, — тоді Ми нападємо на них зненацька... і руки Наших вірнопідданих потраплять вирвати язики з гортанок тих бунтовничих балакунів, котрі думають, що воля неосвіченого та голодного народа стоїть понад волею Самодержця Помазанника Божого... і проче, і проче..

Він троха запалив ся, його безкрове лице знов спітніло... Успокоївши ся і втерши чоло своїми дрожачими руками, він закінчив:

—Ну, досить однак! Ми все говорили для світа, все, що Нам написали на папері... і навіть дещо непотрібне... Але непотрібного з уст Царя ніхто не чує! Ви чули лише то, що Ми прочитали з паперу... Ідіть благовістити світови про мудрість і доброту серця того, що нагородив вас щастем розмови з Ним без свідків! Ідіть!

Він відкинув на бік електричний ґузик і скорше, чим я вспів пожелати йому щасливої дороги, провалив ся під землю разом з престолом.

Але передімною в полутемноті тої комнати все ще блестіли його пильно вимиті руки і неспокійно бігали очі. Через них було видно темноту його душі, зморщеної тревогами житя, як печене яблуко. Якийсь сірий тепленький кисіль наповняв його душу. В нїм повільно крутили ся маленькі хробачки амбіції, і, як застрашена ящірка, кидав ся страх за жите.

Душа низька, душа погорджена, що опила ся крови виголоднілого народа, хора зі страху, маленька, жадна душа — коптіла перед мною як огарок свічки, наповняючи край мій смородом духового зіпсутя і злочинів...

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

**Се правдива українська народна
робітнича організація в Америці.**

**Заснована вона доперва з кінцем
1910 року, а вже числить тисячі членів
по всіх закутинах широкої американ-
ської землі.**

**Руський Народний Союз поставив
собі цілю згуртовати всіх Українців в
Америці без огляду на їх переконання
релігійні та політичні та нести їм поміч
моральну і матеріальну.**

**Вступайте до Р. Н. Союза і ви сей-
час. Єслиж нема відділу Руського На-
родного Союза у вашій місцевости, по-
старайте ся самі такий відділ у себе
заложити.**

**Лише пять членів потреба щоби
з'організувати відділ.**

Пишіть на таку адресу:

RUTHENIAN NATIONAL UNION

524-530 Olive Street, Scranton, Pa.

ЧИ ВИ Є ПЕРЕДПЛАТНИКОМ “НАРОДНОЇ ВОЛІ” ?

**Коли ще сеї часописи не передплачуєте,
то зачніть передплачувати її сейчас.**

“НАРОДНА ВОЛЯ” є одною з найбільших українських часописий в новім і старім краю.

“НАРОДНА ВОЛЯ” виходить три рази тижнево
—в вівторок, четвер і суботу.

“НАРОДНА ВОЛЯ” подає цікаві новини американські і кравві, суспільно-наукові розвідки і все, що дотичить життя українського робочого народа в Америці і на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ВІНОСИТЬ:

В Злучених Державах на цілий рік \$2.50

В Злучених Державах на пів року \$1.25

До Канади і Старого Краю на цілий рік . . . \$3.00

До Канади і Старого Краю на пів року . . . \$1.50

Гроші належить висилати враз з замовленням на поchtовий або експресовий моні-ордер або в реджістрованім листі на адресу:

NARODNA WOLA

524-530 Olive Street,

Scranton, Pa.